

MUZEUL JUDEȚEAN TELEORMAN

**BULETINUL MUZEULUI JUDEȚEAN TELEORMAN
SERIA ARHEOLOGIE**

1 - 2009

**Editura Renaissance
București
2009**

MUZEUL JUDEȚEAN TELEORMAN

BULETINUL MUZEULUI JUDEȚEAN TELEORMAN. SERIA ARHEOLOGIE 1

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor șef:

Drd. Ecaterina Țânțăreanu, *Muzeul Județean Teleorman*

Membrii:

Dr. Radian R. Andreescu, *Muzeul Național de Istorie a României*

Dr. Abraham van As, *Leiden University*

Dr. Douglass W. Bailey, *San Francisco State University*

Dr. Ioana Bogdan-Cătănciu, *Institutul de Arheologie 'Vasile Pârvan'*

Dr. Sabin Adrian Luca, *Universitatea 'Lucian Blaga' din Sibiu, Muzeul Național Brukenthal*

Dr. Steve Mills, *Cardiff University*

Dr. Cristian Schuster, *Universitatea din București, Institutul de Arheologie 'Vasile Pârvan'*

Dr. Laurens Thissen, *Thissen Archaeological Ceramics Bureau, Amsterdam*

Secretar de redacție:

Drd. Pavel Mirea, *Muzeul Județean Teleorman*

Coperta: vas antropomorf eneolitic (Gumelnița), descoperit la Vitănești 'Măgurice' (desen de Cătălina Dănilă)

Traduceri din limba engleză: Alexandra Țânțăreanu

Tehnoredactare: Pavel Mirea și Pompilia Zaharia

Colegiul de redacție nu răspunde de opiniile exprimate de către autori.

Correspondența, manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb se vor trimite Colegiului de redacție, pe următoarea adresă: MUZEUL JUDEȚEAN TELEORMAN, str. 1848, nr. 1, cod poștal 140033, ALEXANDRIA, jud. Teleorman, ROMANIA sau prin email: muzjudteleorman@yahoo.com; ecaterinaan@yahoo.com; pavelcmirea@yahoo.com.

Volum editat cu sprijinul Consiliului Județean Teleorman

Editura Renaissance 2009
www.editurarenaissance.ro
(Editură recunoscută C.N.C.S.I.S.)
Editor: Sorin Alexandru ȘONTEA
Telefon/fax: 031.808.91.97/0744.652118
E-mail: sorinsontea@rdslink.ro

©Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii

ISSN 2065-5290
Tipar: ABSTRACT MEDIA SRL
Tel/fax: 031.808.91.97

SUMAR CONTENTS

Cuvânt înainte	5
Foreword	7
Laurens C. THISSEN First ceramic assemblages in the Danube catchment, SE Europe – a synthesis of the radiocarbon evidence <i>Primele grupuri ceramice din bazinul Dunării, sud-estul Europei – o sinteză a datelor radiocarbon</i>	9
Corneliu BELDIMAN, Diana-Maria SZTANCS Industria materiilor dure animale aparținând culturii Starčevo-Criș descoperită în așezarea de la Măgura 'Buduiasca-Boldul lui Moș Ivănuș', jud. Teleorman. Considerații asupra repertoriului tipologic <i>L'industrie des matières dures animales appartenant à la culture Starčevo-Criș découverte dans le site Măgura 'Buduiasca-Boldul lui Moș Ivănuș', dép. de Teleorman, Roumanie. Considérations sur la typologie</i>	31
Steve MILLS High-resolution study and raster interpolation of early Neolithic pit features at Măgura 'Buduiasca', Teleorman County, Southern Romania <i>Studiu de înaltă rezoluție și interpolări raster pentru gropile din perioada neolitică timpurie de la Măgura 'Buduiasca', județul Teleorman, sudul României</i>	55
Amelia PANNETT The lithic assemblages from Teleor 003: preliminary analysis and interpretations <i>Industria litică de la Teleor 003: studiu preliminar și interpretări</i>	67
Radian R. ANDREESCU, Pavel MIREA, Katia MOLDOVEANU, Ion TORCICĂ Noi descoperiri în așezarea gumelnițeană de la Vitănești 'Măgurice' <i>New discoveries from the Gumelnița culture settlement Vitănești 'Măgurice'</i>	75
Alin FRÎNCULEASA Descoperiri arheobotanice în așezarea eneolitică de la Mălăieștii de Jos (jud. Prahova) <i>Archaeobotanical discoveries from the Chalcolithic settlement of Mălăieștii de Jos (Prahova County)</i>	93
Pavel MIREA Un tezaur de epocă geto-dacă descoperit la Măgura, jud. Teleorman <i>A Geto-Dacian hoard find at Măgura, Teleorman County</i>	99
Peti DONEVSKI Archaeological investigations in Silistra (Durostorum) <i>Cercetări arheologice la Silistra (Durostorum)</i>	105
Valentin RADU, Adrian BĂLĂȘESCU, Pavel MIREA, Steve MILLS, Katia MOLDOVEANU, Radian R. ANDREESCU, Douglass W. BAILEY O depunere rituală de animale descoperită la Măgura 'Buduiasca' (jud. Teleorman) <i>A ritual animal deposition found at Măgura 'Buduiasca' (Teleorman County)</i>	131
Bogdan CIUPERCĂ, Andrei MĂGUREANU Unele observații asupra problemei tiparelor din secolele V-VII descoperite în spațiul extra-carpatic <i>Regarding the problem of the VI-VII century mould finds in the extra-Carpathian area</i>	149

Ecaterina ȚĂNȚĂREANU Observații asupra ceramicii medievale de uz comun de la Zimnicea, jud. Teleorman <i>Notes on the common use medieval pottery from Zimnicea, Teleorman County</i>	159
Douglass W. BAILEY Archaeologies of the Teleorman Valley: the contemporary past and fragmented records <i>'Arheologiile' văii Teleormanului: trecutul contemporan și înregistrările fragmentare</i>	175
Cătălin LAZĂR Considerații teoretico-metodologice privind studiul practicilor funerare (I): Contribuțiile antropologiei culturale și sociale <i>The theoretical and methodological considerations concerning the study of funerary practice (I): the contribution of cultural and social anthropology</i>	181
Ioana BOGDAN CĂTĂNICIU Limes Daciae Inferioris, cercetări și ipoteze <i>Limes Daciae Inferioris, research and hypotheses</i>	195
Dragoș MĂNDESCU Descoperirea sitului arheologic de la Zimnicea și prima etapă a cercetării sale: 'Explorațiunile' lui Cezar Bolliac (1845, 1858?, 1869, 1871-1873) <i>La découverte du site archéologique de Zimnicea et la première étape de sa recherche: 'Les explorations' de Cezar Bolliac (1845, 1858?, 1869, 1871-1873)</i>	205
Ionel CÂNDEA Vechi cercetări arheologice și istorice în județul Teleorman și la cetatea Turnu (Măgurele) <i>Old archaeological and historical research in Teleorman County and at Turnu (Măgurele) citadel</i>	215
Colaboratori <i>Contributors</i>	223

CONSIDERAȚII TEORETICO-METODOLOGICE PRIVIND STUDIUL PRACTICILOR FUNERARE (I): CONTRIBUȚIILE ANTROPOLOGIEI CULTURALE ȘI SOCIALE

Cătălin LAZĂR

Abstract: For over a century, anthropologists have analyzed death-related phenomena to acquire knowledge concerning religion, social organization, and economic cooperation. There have been notable epistemological shifts in this inquiry by socio-cultural anthropologists, with a 'time lag' prior to concomitant archaeological shifts in explanation of similar phenomena. This article reviews interpretations of major anthropological paradigms during the last 100 years of the study of mortuary practice. Major theoretical advances were brought about by paradigmatic changes. The contribution of the anthropological school to the development of a theory of mortuary practice is very important for archaeologists because it widens the horizons of the interpreter.

Rezumat: De-a lungul timpului, școala antropologică a analizat fenomenele sociale legate de moarte, acumulând o experiență substanțială privind comportamentele funerare specifice diferitelor comunități umane. Multe dintre direcțiile de cercetare dezvoltate de antropologia culturală și socială au fost preluate, adaptate și completate de reprezentanții diferitelor curente teoretico-metodologice dezvoltate de disciplina arheologică. În cei aproape 150 de ani trecuți de la primele încercări de interpretare a fenomenelor funerare, antropologia culturală și disciplinele conexe acesteia, prin metodele specifice, au formulat diverse concepte, idei, ipoteze privind comportamentele funerare, grupate în cadrul unor curente teoretico-metodologice, acestea fiind prezentate sintetic pe parcursul acestui studiu. Contribuțiile școlii antropologice la studierea fenomenelor funerare sunt extrem de importante pentru arheologi deoarece, pe de o parte, ele au influențat teoriile arheologice legate de interpretarea practicilor funerare, iar pe de altă parte constituie o sursă inestimabilă pentru arheologi, mai ales din perspectiva modalităților în care ar putea fi interpretate descoperirile funerare din trecut.

Keywords: mortuary practices; cultural and social anthropology; methods and theory.

Cuvinte cheie: practici funerare; antropologie culturală și socială; metode și teorii.

Descoperirile cu caracter funerar reprezintă una dintre cele mai frecvente categorii de *fapte sociale*¹ analizate de arheologi, ele constituind întotdeauna o atracție pentru aceștia. Însă, interesul pentru acest domeniu s-a născut cu mult înainte de cristalizarea arheologiei ca disciplină de sine stătătoare.

Astfel, încă din secolul al XIX-lea, antropologia culturală și socială² a creionat câteva direcții de cercetare în domeniul practicilor funerare, ulterior, majoritatea conceptelor postulate fiind preluate, adaptate și completate de reprezentanții diferitelor curente teoretico-metodologice dezvoltate de disciplina arheologică.

Prin metodele de cercetare specifice (observația participativă, ancheta etnografică etc.), antropologia a fost prima disciplină care s-a ocupat de studiul diverselor aspecte ale societăților umane, de înregistrarea științifică a anumitor aspecte comportamentale (inclusiv în domeniul practicilor funerare) și de reconstituirea trecutului diferitelor populații.

Studiul de față, conceput în mai multe părți³, va prezenta diversele direcții de cercetare și principalele curente teoretico-metodologice dezvoltate de către diferitele discipline ce s-au ocupat de studiul domeniului funerar⁴. Din motive obiective, ne vom limita la prezentarea autorilor care au avut o contribuție majoră la dezvoltarea scheletului teoretico-metodologic al studiului practicilor funerare⁵.

Curentul evoluționist

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu afirmarea *evoluționismului*⁶, încep să se cristalizeze perspectivele teoretice ale antropologiei, vizându-se identificarea unor legi în ordinea fenomenelor sociale și culturale în contextul fluctuațiilor istorice. Întreprinderea aceasta, deși utopică într-o oarecare măsură, se bazează pe metoda comparativă, secvențele evolutive fiind construite în funcție de o axă orientată dinspre *simplu* spre *complex*, fiind admisă uniformitatea psihicului uman. Acest curent de gândire era bazat și pe analogia biologică, dar într-un mod distinct de teoria darwinistă prin natura sa deterministă (Taylor 1999: 240-2).

Discuțiile privind practicile funerare erau prezentate în contextul 'religiilor primitive', maniera de prezentare a problematicii îmbrăcând un aspect filozofic, bazat pe argumente raționale și idealiste (Binford 1972: 209; Bartel 1982: 33).

Edward Burnett Tylor (1832-1917) a fost unul dintre reprezentanții curentului evoluționist, aducându-și contribuția la dezvoltarea instrumentelor religiei comparate, în special prin teoria despre

animism, pe care l-a considerat forma primordială a 'religiei primitive' (Bartel 1982: 34). Animismul reprezenta credința în spirite, acestea fiind energia supremă ce anima toate ființele vii⁷ (Le Moal 1999: 69-70). Fenomenul visului era considerat o formă de separare a spiritului de corp, situație similară cu experiența morții. În momentul morții corpului fizic, sufletul continua să existe (Bartel 1982: 34-5; Saler 1997: 3; Cziko 2000: 15-16). În lucrarea sa *Primitive Culture* (1871), E. B. Tylor va prezenta sintetic (descriptiv) practicile funerare din cadrul anumitor societăți tradiționale, deși acestea nu aduc informații relevante privind elementele distincte ale ritualului funerar (Bartel 1982: 35). Se remarcă mai ales observațiile făcute în legătură cu orientarea cadavrelor în funcție de punctele cardinale și relația acestei practici cu concepțiile escatologice ale populațiilor respective: "(...) seems to be the working out of the solar analogy, on the one hand is death at sunset...new life at sunrise" (Binford 1972: 219).

Lewis Henry Morgan (1818-1881), în lucrarea *Ancient Society or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization* (1877), se va preocupa de fundamentarea secvențelor evolutive pe faptele revelate de arheologia preistorică, în plin avânt în acea epocă (Testart 1999: 451). Contribuțiile lui Morgan se vor concretiza mai ales în domeniul înrudirii, prin identificarea principiilor de clasificare a sistemelor de înrudire și a formelor de căsătorie (Barnard 1999: 131; Testart 1999: 451). Practicile funerare și cele sacrificiale vor fi tratate tangențial, în special în contextul sistemelor de înrudire (efectele decesului unor indivizi în cadrul familiei/societății etc.) și a diferitelor elemente ale realității sociale (fenomenele tehnico-economice, aspectele de organizare și cele culturale), identificate în urma analizei comparative a unor societăți umane (greci, romani, azteci, irochezi) (Morgan 1877), ignorând discontinuitățile istorice sau sociale.

Alte contribuții importante le-a avut James George Frazer (1854-1941), mai ales prin lucrarea *The Golden Bough (Creanga de Aur)*, vastă frescă privind magia și religia din cadrul diverselor comunități umane, la care a lucrat de la sfârșitul anului 1880 până în 1935 (Belmont și Izard 1999: 262). La fel ca și E. B. Tylor, J. G. Frazer va fi un adept al dihotomiei corp-spirit, studiul ritualurilor de înmormântare axându-se pe credința diferitelor populații în 'lumea spiritelor', modul în care spiritele interacționează cu cei rămași în viață, concepțiile privind reîncarnarea etc. (Frazer 1901: 87, 148-59, 189-207; 1936: 202-26, 342-6, 417-8, 463-77). Din punctul său de vedere toate obiceiurile funerare (modul de dispunere, anumite elemente de amenajare, obiectele depuse în morminte, ofrandele alimentare etc.) erau determinate de frica față de morți/spirite (Frazer 1886: 74-5).

Perspectiva idealist-filozofică asupra religiei, postulată de E. B. Tylor și J. G. Frazer, va fi criticată de William Robertson-Smith (1846-1894), un alt reprezentant al curentului evoluționist. Acesta s-a aplecat în special asupra studierii credințelor vechilor evrei, dar s-a ocupat și de totemism, exogamie, matriliinat sau sisteme de înrudire (Casajus 1999: 629-30). W. Robertson-Smith va sublinia tendința diversilor autori de a studia religia din perspectiva credinței și mai puțin din punct de vedere al practicii, mitul (mitologia) constituind singura explicație pentru ritual, cu toate că, de cele mai multe ori, mitul este derivat din ritual și nu *viceversa* (Robertson-Smith 1927: 16-17). "*The conclusion is that in the study of ancient religions we must begin, not with myth, but with ritual and traditional usage*" (Robertson-Smith 1927: 18).

Școala sociologică franceză

Abordarea sociologică a fost dezvoltată de școala antropologică franceză, mai precis de membrii *L'Année Sociologique*, publicație ce adună în jurul conducătorului de școală - Émile Durkheim, specialiști precum M. Mauss, H. Hubert, R. Hertz, G. Davy, G. Bouglé ș.a. (Ferreol 1995: 5-6; Galey și Lenclud 1999: 201; Leavitt 2002: 370-1). Aceștia au criticat interpretările evoluționiste cu privire la religie, în special animismul postulat de E. B. Tylor (Bartel 1982: 37-8). În general, reprezentanții *L'Année Sociologique* considerau că riturile și ritualurile funerare constituie un important element din domeniul vieții spirituale. Acestea permit, într-o măsură mai mare sau mai mică, cunoașterea concepțiilor religioase ale unei perioade sau ale unor culturi/civilizații, dar pot oferi și date importante despre structura socială a comunităților respective. Riturile erau percepute în relație cu alte instituții ale sistemului social și se considera că variau în formă și structură, în funcție de variabilele sociale (Binford 1972: 210; Leavitt 2002: 372-3).

Émile Durkheim⁸ (1858-1917) a fost considerat fondatorul sociologiei franceze. Știința socialului pe care aspiră să o constituie sub acest nume nu se situează în prelungirea vechii filozofii sociale. Totuși, prin amploarea proiectului său științific și prin anexarea de materiale preluate din toate disciplinele științelor umane, 'sociologia durkheimiană' exprimă o ambiție specifică antropologiei (Galey și Lenclud 1999: 200-1). Prin modul de abordare a diverselor problematici, É. Durkheim reprezintă unul dintre precursorii curentului funcționalist, mulți autori considerându-l un reprezentant moderat al

acestui curent. În viziunea durkheimiană funcția va desemna sub formulări diverse, contribuția constatabilă în mod obiectiv a anumitor procese: adaptare, integrare sau continuitate a formelor de organizare. Funcția este denumită *cauză eficientă* (Lenclud 1999a: 267).

Dar antropologia religioasă îi este datoare lui É. Durkheim în primul rând în calitatea sa de autor al lucrării din 1912 *Formes élémentaires de la vie religieuse* și de pionier al sociologiei cunoașterii. Teoria generală a religiei, propusă în lucrarea menționată, s-a bazat pe analiza exclusivă a totemismului australian și a marcat o ruptură radicală față de o întregă tradiție de investigare a faptului religios, tradiție obsedată de problema originilor (Galey și Lenclud 1999: 201). Fenomenele religioase sunt percepute ca o filozofie obligatorie, dar și ca o disciplină practică, ce îmbracă o formă socială (Durkheim 1897-1898: 14-21). Așadar, religia este un fapt eminent social, reprezentările religioase fiind considerate reprezentări colective care exprimă realități colective și stări mentale ale acestor grupuri (Durkheim 1995: 33-54). *"La religion, ai-je dit, c'est la force collective pénétrant dans les consciences individuelles. La force collective est une force morale, un système de représentations et de sentiments qui sont élaborés par la collectivité et qui l'expriment. (...) ces états collectifs exercent sur les individus une action déterminée, à la fois stimulante et impérative. Mais ils ne sont pas pour cela l'oeuvre des individus. Il y a, je le crains, quelque chose d'abusif à dire que ces états collectifs sont formés par les individus parce qu'ils éveillent chez l'individu telle ou telle impression de respect et de réconfort"* (Durkheim 1913: 23).

Practicile funerare sunt analizate în contextul riturilor piaculară⁹. Ele rezultă din viața colectivă și reflectă starea afectivă în care se află grupul. Într-o măsură mai mare sau mai mică, riturile funerare fac abstracție de noțiunea de suflet sau de spirit, cu toate că respectivele noțiuni sunt cunoscute și acceptate de membrii grupului. Singurele forțe cu adevărat determinante sunt emoțiile pe care le provoacă în grup moartea unuia dintre membrii săi și senzația de împușinare a grupului în urma acestei pierderi (Durkheim 1913: 29; 1995: 356-79). *"O nenorocire comună are aceleași efecte ca și apropierea unui eveniment fericit: intensifică sentimentele colective care, prin urmare, îi fac pe indivizi să se caute și să se apropie"* (Durkheim 1995: 365). É. Durkheim va sublinia tangențial variabilitatea riturilor funerare și va insista asupra aspectelor multiple și particulare pe care acestea le îmbracă, în contextul unității și diversității sociale (Bartel 1982: 39; Durkheim 1995: 377-9).

Marcel Mauss (1872-1950) reprezintă un alt autor notabil, ce și-a adus contribuția la studiul anumitor aspecte din cadrul problematicii funerare. Membru al grupului lui Durkheim și nepot al acestuia, M. Mauss a nuanțat conceptele sociologice durkheimiene, minimalizându-le trăsăturile contestabile (misticismul latent al grupului, spiritul de sistem, opinia genetică), inițiind chiar o răsturnare de perspectivă ce consta în a nu mai concepe 'complexul' ca derivând din 'simplu'. În viziunea sa, fenomenele sociale sunt percepute ca și fenomene mentale (Jamin 1999b: 417). În anul 1899, va publica studiul *Rites funéraires en Chine*, în care va analiza particularitățile privind riturile funerare din China (Mauss 1899: 221-6). În același an, Mauss va publica împreună cu Henri Hubert, un alt studiu major - *Essai sur la nature et la fonction du sacrifice*, în cadrul căruia va analiza detaliat practicile sacrificiale (Mauss și Hubert 1997). Ulterior, în 1921 apare *L'expression obligatoire des sentiments (rituels oraux funéraires australiens)*, unde va aprofunda problematica riturilor orale (bocetele, gesturile, sunetele, rimele, cântecele, incantațiile) din cadrul ceremonialului funerar, la populațiile aborigene din Australia (Mauss 1921: 3-8). În anul 1926 publică studiul *Effet physique chez l'individu de l'idée de mort suggérée par la collectivité (Australie, Nouvelle-Zélande)*, în cadrul căruia va analiza detaliat comportamentul față de indivizi decedați în urma unor morți violente sau sinucideri, la aborigenii din Australia și populațiile maori din Noua Zeelandă și Polinezia. Bazându-se pe ideile lui R. Hertz privind *reprezentarea colectivă a morții*, M. Mauss va sublinia caracterul social al morții și va semnala influența socialului (inclusiv a normelor morale din cadrul diverselor comunități) asupra psihicului colectiv (Mauss 1926: 6-9). Mecanismele ce determină comportamentul special față de indivizii decedați în condiții deosebite (morți violente, sinucideri, diverse maladii etc.), indică un aspect comportamental major: *"Ensuite, ils sont de ce genre que je crois qu'il faudrait étudier bien vite: de ceux où la nature sociale rejoint très directement la nature biologique de l'homme"* (Mauss 1926: 19). Totuși, lucrarea sa capitală rămâne *Essai sur la don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques*, publicată în anul 1924. Autorul francez va analiza instituția darului, fără a se concentra asupra drepturilor, structurilor sociale, căsătoriei sau miturilor, dar fără a ignora contextul acestora (Jamin 1999b: 417). Importantă pentru domeniul funerar este analiza asupra *darurilor funerare* din cadrul diverselor comunități, de pe diferite meridiane¹⁰ (Mauss 1997: 78-157).

Robert Hertz (1881-1915) va fi unul dintre primii autori care se va ocupa strict de studiul riturilor funerare (Binford 1972: 210). Pentru el, moartea reprezintă o problemă ce implică un studiu științific amănunțit, ce depășește domeniul vieții religioase, implicând o analiză a factorilor

emoționali, psihologici, biologici, sociali și comportamentali (Hertz 1928: 14-16). În studiul *Contribution à une étude sur la représentation collective de la mort* (1907) publicat în *L'Année sociologique*, R. Hertz va analiza detaliat comportamentul funerar al populațiilor dayak din Borneo, moartea fiind concepută ca un fenomen social, cu numeroase variabile ce influențează ritul funerar, fără însă a ignora complexitatea faptelor. R. Hertz va respinge explicațiile simpliste privind interpretarea riturilor funerare, negând ideea conform căreia ele sunt un răspuns natural al sentimentelor de frică/groză față de cadavre (Hertz 1928: 69; Binford 1972: 210). Noțiunea de *reprezentare colectivă a morții* joacă un rol major în interpretarea fenomenului funerar (Izard și Lenclud 1999a: 285): *“La mort ne se borne pas à mettre fin à l'existence corporelle, visible d'un vivant; elle détruit du même coup l'être social greffé sur l'individualité physique, auquel la conscience collective attribuait une importance, une dignité plus ou moins grandes(...) Ainsi les phénomènes physiques qui constituent ou qui suivent la mort, s'ils ne déterminent pas par eux-mêmes les représentations et les émotions collectives, contribuent à leur donner la forme définie qu'elles présentent; ils leur apportent en quelque sorte un support matériel. La société projetée dans le monde qui l'entourne ses propres manières de penser et de sentir, et celui-ci en retour les fixe, les règle et les limite dans le temps”* (Hertz 1928: 69, 76). R. Hertz este primul autor care surprinde existența unui tratament funerar diferențiat, în funcție de sex, vârstă, poziție socială sau cauzele decesului (Hertz 1928: 69-79). Structura comportamentului și ritualului funerar este definită de relația existentă (sau creată) între cei rămași în viață, corpul defunctului și spiritul acestuia (Hertz 1928: 16-43). Această relație este cunoscută în literatura de specialitate ca *Triunghiul Hertzian* (Fowler 2004: 12). Moartea este concepută ca un 'drum', o trecere, un transfer dintr-o societate vizibilă (a celor vii), într-una invizibilă (a spiritelor): *“Il nous sera aisé maintenant de comprendre pourquoi la mort a longtemps été conçue comme un état transitoire, ayant une certaine durée. Tout changement d'état de l'individu, passant d'un groupe à un autre, implique une modification profonde dans l'attitude mentale de la société à son égard, modification qui s'accomplit graduellement et demande du temps”* (Hertz 1928: 74). Noțiunea de moarte se leagă de cea de renaștere (Hertz 1928: 72-9). Această 'călătorie' a sufletului către tărâmul spiritelor este vizibilă pentru cei vii prin procesul de putrefacție - transformarea corpului inert în oase (Parker Pearson 2001: 22). Prin maniera complexă de analiză a fenomenului funerar, Robert Hertz poate fi considerat un precursor al structuraliștilor. Opera sa va influența, într-o măsură mai mare sau mai mică, sistemele de analiză a practicilor funerare dezvoltate de arheologia procesualistă.

La doi ani după publicarea studiului lui R. Hertz, Arnold Van Gennep (1873-1957) va publica o altă lucrare capitală pentru studiul practicilor funerare - *Les rites de passage* (1909). Anticipându-l, într-un fel pe É. Durkheim, de care se va delimita net, creând împreună cu L. Lévi-Bruhl un fel de dizidență în școala franceză de sociologie (curent denumit *psychological deviationism*), A. Van Gennep va sublinia relația dintre cercetările etnografice și studiile de biologie (Constantinescu 1996: 6). Pe de altă parte, A. Van Gennep va împărtăși ideile lui Hertz, cu toate că a fost unul dintre primii care a criticat punctele de vedere ale acestuia (Bartel 1982: 38). Autorul definește în lucrarea sus menționată un concept de foarte mare importanță pentru studiul societăților umane și al funcționării lor - *ritul de trecere* (Belmont 1999: 693). Noțiunea aceasta reprezintă una dintre primele contribuții la dezvoltarea tanatologiei și va deveni un element major în interpretarea riturilor funerare (Davies 2007). Deși a murit fără a fi primit în cercul sociologic a lui É. Durkheim, dezvoltat în jurul publicației *L'Année Sociologique* (Davies 2007), A. Van Gennep a fost unul dintre primii autori care au dezvoltat o teorie universală bazată pe un demers sociologic (Parker Pearson 2001: 22). *“Credința și cultul iau naștere din crizele existenței umane; marile evenimente ale vieții (nașterea, căsătoria, moartea)... pe acestea se centrează și se cristalizează religia”*. Moartea și practicile funerare se încadrează în conceptul de *rituri de separare*. Acestea îmbracă forme deosebit de complexe, determinate în principal de statutul social, vârsta și sexul defuncților, în funcție de diferitele concepții despre viața de după moarte ale diverselor comunități (Van Gennep 1996: 131-46).

Lucien Lévy-Bruhl (1857-1939) a fost un alt reprezentant al curentului sociologic dezvoltat de școala franceză. Deși apropiat de M. Mauss, L. Lévy-Bruhl va neglija doctrina lui É. Durkheim și se va opune teoriei sociologice a cunoașterii elaborată de acesta, considerând că gândirea logică - caracteristică pentru mentalitatea modernă - rezultă dintr-o revoltă a spiritului individual împotriva spiritului de grup, asumându-și astfel riscul de a formula un fel de *evoluționism intelectual* (Jamin 1999a: 380). Prin poziția sa, L. Lévy-Bruhl, alături de A. Van Gennep, a fost încadrat în curentul *psychological deviationism*, o veritabilă dizidență în școala franceză de sociologie (Constantinescu 1996: 6). Lucrările sale s-au concentrat asupra studiului mentalității primitive, considerată de L. Lévy-Bruhl ca fiind *prelogică* în privința conținutului reprezentărilor sale, adică insensibilă față de contradicții

și imposibilitate (Jamin 1999a: 380). În contextul acestei gândirii *prelogice*, moartea este concepută de L. Lévy-Bruhl ca o *experiență mistică*, reprezentările *primitivilor* în fața acestui fenomen natural fiind contradictorii. Cei decedați nu dispăreau, ci se integrau într-o altă lume – cea a spiritelor. În opinia autorului, exista o simbioză mistică între cei morți și cei rămași în viață, reflectată de riturile funerare. În cadrul acestora, aspectele afective (sentimentele/emoțiile provocate de decesul unui membru al grupului) dominau mecanismele ce determinau respectarea anumitor obiceiuri/ritualuri (Lévy-Bruhl 1910: 44-52; 1927: 133-222; 1931: 99-113; 1938: 72-88). Ideile postulate de L. Lévy-Bruhl au fost criticate și respinse de școala antropologică franceză, anglo-americană și germană (Jamin 1999a: 379).

Particularismul istoric

În prima jumătate a secolului XX, paralel cu demersurile dezvoltate de școala sociologică franceză, dincolo de ocean se conturează o altă veritabilă mișcare anti-evoluționistă. Acest curent de idei se leagă de activitatea și teoriile lui Franz Boas (1859-1942). El va insista asupra complexității și bogăției culturilor omenesti, criticând metoda comparativă utilizată de evoluționiști și tendința acestora de stabilire a unor legi generale, înainte de a cunoaște aceste culturi. F. Boas va susține o metodă de studiu riguroasă și sistematică, asociind cercetarea cu demersurile lingvistice și arheologice, la care se adaugă contribuțiile antropologiei fizice (Menget 1999: 343). Conform concepțiilor sale, culturile specifice trebuie să fie studiate în contextul lor particular și istoric (Galaty și Leavitt 1999: 187), fără a se ignora experiențele individuale ale fiecărui popor. Alături de cauzele istorice, F. Boas va căuta să determine procesele psihice care au permis fiecărei populații să realizeze o sinteză originală (Lévi-Strauss 1999: 117). Prin teoriile sale, F. Boas a dat un sens termenului de *cultură*, nesurprins până atunci de școala antropologică, marcând o schimbare de viziune asupra semnificației acestui termen (Stocking JR 1966: 867-82).

Practicile funerare au ocupat un loc minor în preocupările lui F. Boas. Totuși, în lucrarea *The Mind of Primitive Man* (1938), se va ocupa tangențial și de concepția despre *viața de dincolo* a unor populații native. În opinia autorului, acest concept, precum și cel de reîncarnare, au fost dezvoltate de majoritatea societăților umane datorită sentimentului de frică față de acest fenomen natural – moartea, reprezentând o necesitate psihologică (Boas 1938: 186-7). În altă ordine de idei, F. Boas a avut o contribuție majoră la dezvoltarea antropologiei fizice. S-a ocupat de diferențele fizice existente între unele grupuri umane (în special amerindieni), precum și de fenomenul de metisaj. Împotriva antropologiei tradiționale, Boas a stabilit că tipurile pretins rasiale nu sunt stabile și nu au un caracter imuabil, asemenea indicelui cefalic, se transformă în funcție de modul de viață (Lévi-Strauss 1999: 116).

Difuzionismul

Acesta a fost un curent definit ca atare de către criticii săi, care desemnau astfel tendința 'istorico-culturală' ce caracteriza etnologia de la începutul secolului al XX-lea. Opus evoluționismului, difuzionismul intenționa să demonstreze istoricitatea populațiilor așa-zis fără istorie, prin studiul distribuției lor în spațiu. Difuzioniștii considerau că diversele culturi, înțelese de către evoluționiști ca expresii convergente ale naturii umane, sunt rezultatul unui proces de difuziune din anumite centre de civilizație (Rupp-Eisenreich 1999: 195-6).

Unul dintre reprezentanții marcanți a acestui curent a fost antropologul american Alfred Louis Kroeber (1876-1960). Deși inițial se va ocupa de studiul religiei și a miturilor specifice indienilor din zona statului California (Kroeber 1907a: 169-250; 1907b: 319-56), ulterior, influențat de ideile lui F. Boas, A. L. Kroeber se va preocupa de 'natura culturii', considerând că ea (cultura) reprezintă o manifestare universală, fiecare cultură particulară prezentând o conformare la un anumit model (Abélès și Izard 1999: 367). Va analiza sistemul de înrudire și descendențele dintre diferitele triburi din zona statului California (Kroeber 1917: 339-96) și va defini conceptul de *arie culturală*, unitate geografică unică, definită pe baza vecinătății directe, dar și a contactului indirect, fiecare arie beneficiind de un centru cultural (Kroeber 1920: 151-69; White 1946: 78-92). Pe lângă aceste preocupări, A. L. Kroeber s-a ocupat și de domeniul practicilor funerare. Pe lângă observațiile etnografice directe (Kroeber 1922: 294-6), el va utiliza și datele obținute din cercetările arheologice (Kroeber 1927: 308-9). Astfel, în anul 1927 publica studiul *Disposal of the Dead*, în care, într-o manieră difuzionistă, analizează modul și gradul de distribuție a elementelor de tratament funerar în cadrul unor comunități variate, din diverse arii geografice; el stabilește că distribuția diverselor elemente funerare identificate nu coincid cu ariile culturale definite de alte elemente (Binford 1972: 214). A. L. Kroeber va sublinia că diversele elemente de tratament funerar reflectă istoria fluctuantă a

unor populații: *"These variation between adjacent peoples, and numerous instances of coexistence of several practice within one population, constitute a powerful argument for instability. (...) These instances perhaps suffice to establish that disposal of the dead often shows a fluctuating history instead of the relative stability which a first judgment might attribute to it"* (Kroeber 1927: 313). De asemenea, autorul va arăta că utilizarea diverselor maniere de tratament funerar (inhumație, incinerare, expunere, descarnare etc.) variază independent de latura comportamentală a diverselor populații, fiind influențată de cauzalitatea istorică și, într-o măsură mai mică, de latura emoțional-afectivă a psihicului uman: *"More fruitful, perhaps, is a consideration of the type of motivation or historical causality that influences modes of disposal of the dead. (...) That is, disposal of the dead has little connection with that part of behavior which relates to the biological or primary social necessities, with those activities which are a frequent or constant portion of living and therefore tend to become interadapted and dependent one on the other. (...) In their relative isolation or detachment from the remainder of culture, their rather high degree of entry into consciousness, and their tendency to strong emotional toning, social practices of disposing of the dead are of a kind with fashions of dress, luxury, and etiquette. It may be added that in so far as mortuary accepted as partaking of the fashions (...)"* (Kroeber 1927: 314).

Funcționalismul

Ca și particularismul istoric, funcționalismul s-a constituit ca o reacție, atât împotriva evoluționismului cât și a difuzionismului, împotriva reconstrucțiilor hazardate ale trecutului pe care aceste curente le-au propus, ca și împotriva caracterului lor speculativ. Funcționalismul poate fi considerat a fi deopotrivă o *doctrină* și o *metodă*. Ideile lui É. Durkheim au influențat puternic și au anticipat curentul funcționalist. Analiza funcțională constă în tratarea oricărui fapt social din perspectiva relațiilor pe care le întreține, în sincronie, cu alte fapte sociale, în interiorul unui ansamblu care nu este epistemologic necesar să fie complet structurat. Noțiunea de 'funcție' trimite doar la ideea interdependenței relative a faptelor. Legăturile observabile în realitate nu sunt promovate la rang de raporturi de determinare sau de legi de funcționare. Funcționaliștii admit că fiecare societate este formată dintr-un anumit număr de elemente identificabile, iar aceste elemente nu sunt dispuse la întâmplare, ci urmează o anumită logică a configurațiilor. Evidențierea relațiilor dintre aceste elemente – relații care nu sunt obligatoriu de utilitate reciprocă – contribuie într-o oarecare măsură la înțelegerea fiecăruia dintre ele (Lenclud 1999a: 266-8; Kuklick 2002: 377-83).

Bronislaw Kaspar Malinowski (1884-1942) va reacționa tocmai împotriva abordărilor de tip istoricist, susținând ideea unei coerențe organice a culturii și interdependența faptelor sociale, insistând asupra pluralității faptelor, în contextul lor. Teoriile elaborate de B. K. Malinowski fac distincție între 'necesitățile elementare' (biologice, universale și preculturale) și 'necesitățile derivate' – induse prin procesul de adaptare, impunând astfel un nou tip de determinism asupra comportamentelor umane și caracterizând cultura ca pe un mediu secundar vital. Conform acestei viziuni utilitariste, care atribuie unei realități particulare o funcție necesară – rațiunea de a fi și, totodată, consecință a ei – scopurile implicate nu sunt altceva decât necesități (Malinowski 1945; Jeudy-Ballini 1999: 398-9). B. K. Malinowski va dezvolta o viziune diferită asupra practicilor funerare, subliniind influența anumitor elemente fundamentale (instinctul de conservare, disfuncțiile biologice și revelațiile emoționale): *"All that relates to death is invariably surrounded by physiological disturbance in the body of the participant and his associates ... suggests to us that if we want to approach the difficulties and complexities of cultural behavior, we have to relate them to organic processes in the human body"* (Malinowski 1964: 73-4). Riturile funerare sunt percepute ca o afirmare a legăturilor sociale existente între cel decedat și cei rămași în viață, o formă de exprimare a instinctului natural de conservare și consolidarea coeziunii/solidarității grupului, în fața reacțiilor de frică, groază, panică și repulsie cauzate de prezența cadavrelor (Binford 1972: 211; Bartel 1982: 40; Parker Pearson 2001: 23). În opinia autorului, practicile funerare trebuiesc interpretate din punct de vedere al standardelor complementare ale grupului/comunității, dar și din perspectiva comportamentului individual (Bartel 1982: 40). *"Dintre toate sursele religiei, criza supremă – moartea – este de cea mai mare importanță; (...) cea mai mare parte a inspirației religioase, dacă nu toată, a derivat din ea. (...) Complexitatea extremă a reacțiilor emoționale umane față de viață își găsește cu necesitate reversul în atitudinea față de moarte. (...) Emoțiile provocate de acest eveniment sunt extrem de complexe și contradictorii, elementele dominante, iubirea față de mort și oroarea față de cadavru, atașamentul plin de pasiune față de personalitatea care încă învăluie corpul și o frică înfiorătoare față de obiectul sinistru lăsat în urmă, aceste două elemente par să se amestece și se întrepătrund reciproc. Aceasta se reflectă în comportamentul spontan și în ritualul care are loc la moarte, în înclinarea care i se dă cadavruului, în*

modurile de dispunere, în ceremoniile postfunerare și comemorative. (...) Moartea, cel mai intim act pe care un om îl poate performa, este transformat într-un eveniment public. (...) Ritualul mortuar îl obligă pe om să-și înfrângă repulsia față de cadavru, să-și domine temerile, să-și exprime pietatea și atașamentul față de defunct. (...) Funerariile exprimă emoția celor îndurerăți și pierderea întregului grup. Ele legitimează și duplică sentimentele naturale ale supraviețuitorilor și creează un eveniment social dintr-un fapt natural. (...) Ceremonialul morții leagă supraviețuitorii de cadavru și îi ocupă în jurul locului morții, (...) îi obligă în a îndeplini o serie de ceremonialuri comemorative sau sacrificiale (...) și oferă cel mai puternic mijloc de reintegrare a solidarității zdruncinate a grupului și de restabilire a moralei sale” (Malinowski 1993: 65-76).

Alfred Reginald Radcliffe-Brown (1881-1955) este considerat cel mai important reprezentant al curentului funcționalist. Abordarea sa, puternic influențată de É. Durkheim și de școala sociologică franceză, se deosebește de cea a lui B. K. Malinowski, fiind bazată pe o analogie între organismele biologice și sistemele sociale, așa cum a dezvoltat-o sociologia lui Herbert Spencer. Viața socială a ființelor umane este concepută ca un sistem de adaptare, cu trei aspecte majore și altele ale întregului sistem: adaptarea la mediul natural (*ecologică* sau *adaptarea pe plan extern*); *adaptarea socială* - structurile instituționale prin care se menține o viață socială ordonată, astfel încât să se asigure ceea ce H. Spencer numește *cooperare*; *adaptarea culturală* - procesul prin care individul dobândește deprinderi și trăsături mentale care-l pregătesc pentru viața socială și îi dau posibilitatea să participe la activitățile ei. La aceste trei aspecte majore ale sistemului de adaptare, se mai adaugă un al patrulea - *adaptarea pe plan intern* a fiecărui individ, adică reglarea și funcționarea diferitelor organe interne, astfel încât diversele procese fiziologice să alcătuiască un permanent sistem funcțional, prin care se menține viața organismului (Lienardt 1999: 559-60; Radcliffe-Brown 2000: 15-16). În domeniul practicilor funerare, A. R. Radcliffe-Brown a fost unul dintre primii autori care a respins ideea fricii instinctuale față de cadavre (Bartel 1982: 39). De asemenea, respinge ipoteza conform căreia *“riturile funerare și de doliu sunt rezultatul unei credințe în existența sufletului după moarte”,* susținând ideea conform căreia credința *„(...) nu este cauza, ci efectul riturilor”* (Radcliffe-Brown 2000: 144-5). Fenomenul morții este perceput ca pierderea unei părți a grupului/comunității (Binford 1972: 211-2; Bartel 1982: 39-40). Va împărtăși ideile lui A. Van Gennep și É. Durkheim privind reflectarea în cadrul ritualului a laturilor de ordin emoțional-afectiv ale celor rămași în viață: *“riturile au o importantă funcție socială și (...) sunt expresia adaptată a anumitor sentimente omenești, păstrând astfel aceste sentimente vii și active”* (Radcliffe-Brown 2000: 149). Autorul va diviza conceptul de practici funerare în două noțiuni distincte: *rituri de separare* și *rituri de reintegrare* (Bartel 1982: 40). De asemenea, va atrage atenția asupra altei probleme: *“termenul de ‘cult al strămoșilor’ este folosit uneori într-un sens prea larg pentru o referire la orice fel de rit legat de morți”* și recomandă utilizarea sa *“într-un sens mai limitat și mai precis definit”,* adică să se țină cont de realitățile descendențelor din aceiași strămoși (Radcliffe-Brown 2000: 152).

Herman Max Gluckman (1911-1975) a fost unul dintre cei mai cunoscuți antropologi britanici ai secolului XX. Influențat de ideile dezvoltate de É. Durkheim și A. R. Radcliffe-Brown, dar și de operele de început a lui E. E. Evans-Pritchard, M. Gluckman va emite propriile teorii privind structura socială, relațiile funcționale, coeziunea socială și ordinea politică, dezvoltând funcționalismul-structural britanic într-o nouă dimensiune, manifestând însă și anumite influențe marxiste¹¹ (Izard 1999: 271-2; Barth 2005: 38-9). Astfel, el își va aduce aportul la dezvoltarea antropologiei politice, introducând *teoria conflictului*¹² (Izard 1999: 272). În domeniul practicilor funerare, activitatea lui M. Gluckman se remarcă mai ales prin critica adusă teoriilor lui A. Van Gennep (Bartel 1982: 41). El a elaborat o serie de ipoteze privind practicile funerare în contextul corpului social: existența unor distincții majore între bărbații și femeile din cadrul societăților tradiționale, comparativ cu cele contemporane, cel puțin din punct de vedere al funcțiilor sociale, politice, economice și magico-religioase, situație evidențiată în ritualurile și modalitățile de tratare a celor decedați (Bartel 1982: 41-2). M. Gluckman va analiza și comportamente funerare particulare, precum cele specifice comunităților Bantu din sud-estul Africii, subliniind *background-ul* mitologic, credințele religioase, ideile legate de viața de dincolo și imortalitate, precum și modul în care acestea influențează ceremoniile de înmormântare practicate de respectivele populații (Gluckman 1937).

Structuralismul

În cadrul disciplinei antropologice, structuralismul reprezintă un ansamblu de cercetări care și-ar găsi unitatea în aplicarea anumitor ordine de fapte bine delimitate și în funcție de anumite modalități strict definite ale unei metode de cunoaștere – *analiza structurală*. Structuralismul a fost o doctrină, o veritabilă ideologie, apărută în a doua jumătate a secolului al XX-lea, ce a elaborat

modelele descriptiv-analitice, presupusă a fi dominantă în discipline extrem de diverse precum lingvistică, analiza textelor literare, antropologie, psihanaliză și filozofie (Izard și Lenclud 1999b: 644-5; M. Bloch 2002: 798-801; Sturrock 2003: 144-51).

Claude Lévi-Strauss (n.1908) este cel ce a implementat acest termen în antropologie. Inițial, acesta preia anumite principii de metodă din lingvistica structurală, mai ales din fonologie, pentru a introduce în studierea faptelor sociale o rigoare comparabilă cu cea care predomină în investigarea faptelor lingvistice. Demersul său a condus la sublinierea caracterului structural al fenomenelor sociale, ce se delimitează de tradiția ce proiecta noțiunea de *structură* în legătură cu o definiție inductivă. Această metodă pune problema de a circumscrie categoriile de fenomene pe care activitatea inconștientă a spiritului le organizează în ansambluri semnificative omogene și al căror caracter de sistem trebuie pus în evidență, din punct de vedere al relațiilor, care asociază între ele elemente minimale, reale sau virtuale, dotate cu valoare pozițională (Lévi-Strauss 1978: 333-416; Izard și Lenclud 1999b: 645). În nici una din lucrările sale, C. Lévi-Strauss nu s-a ocupat direct de analiza structurală a practicilor funerare (Bartel 1982: 44). Totuși, în lucrarea *Antropologia structurală* (1978), autorul analizează unele comunități tradiționale, subliniind existența unor sisteme complexe de opoziție între sacru - profan, crud - gătit, mascul - femelă, viață - moarte, corp - suflet, cimitir - așezare etc. C. Lévi-Strauss leagă aceste *structuri dualiste* de relațiile sociale inter-culturale asimetrice și de activitatea inconștientă a spiritului (Lévi-Strauss 1978: 158-96; Bartel 1982: 45). De asemenea, într-un alt capitol al aceleiași lucrări va analiza problematica *morții prin vrajă sau farmece*, subliniind mecanismele psiho-fiziologice care stau la baza acestui fenomen și modul în care grupul social reacționează (Lévi-Strauss 1978: 197-200).

Unul dintre puținii reprezentanți ai curentului structuralist ce s-a ocupat și de studiul riturilor funerare a fost Daniel de Coppet (1933-2002) (Bartel 1982: 45; Lacombe 2002: 233). Acesta, a analizat practicile funerare din Melanezia observând existența unui sistem complex de *constrângeri funerare*, în funcție de cauzele decesului, ce implica schimburi de daruri între participanții la ceremonia funerară (Bartel 1982: 45). Sistemul de analiză abordat de D. de Coppet urmărește modalitatea în care ritualurile creează și mențin identitatea culturală și relațiile sociale, realizându-se o distincție între ritual/non-ritual, simbolic/real, sacru/profan, tensiune/destindere – noțiuni inseparabile, acestea constituind dimensiunea socială a comunităților (de Coppet 2003: 2-3).

Deși, unii autori îl încadrează în curentul funcționalist, datorită apropierii de A. R. Radcliffe-Brown, Edward Evan Evans-Pritchard (1902-1973) este considerat fondatorul școlii structuraliste britanice. El se va ocupa de problema societăților segmentare și va pune în evidență caracterul virtual al grupurilor sociale care, în funcție de circumstanțe, sunt definite din perspectiva teritorialității sau sunt concepute ca unități genealogice întemeiate pe legături de sânge. Manifestarea tendinței particulare spre sciziune și fuziune, care remodelează în mod constant grupurile, nu le permite decât o realitate și o semnificație relativă din punct de vedere structural. E. E. Evans-Pritchard va introduce noțiunea de 'distanță structurală', prin care înțelegea că termenul de *structură* nu reprezintă o traducere directă a organizării sociale, ci o realitate mentală. Această concepție va marca trecerea de la funcție la semnificație (Galey 1999: 238-40). În lucrarea *The Position of Women in Primitive Societies and Other Essays in Social Anthropology* (1965), E. E. Evans-Pritchard va analiza o serie de aspecte legate de poziția socială și rolul femeii în diverse comunități. Tangențial, prin prisma elementelor menționate, va atinge și problematica funerară. Importante sunt observațiile realizate în legătură cu relațiile existente între actele rituale și anumite aspecte comportamentale obscene, manifestate în cadrul acestora. Autorul va arăta că "(...) *l'obscénité lors des cérémonies rituelles ne soit pas isolée, mais qu'elle s'intègre dans un ensemble de coutumes sociales à fonction similaire, à savoir, canaliser de façon inoffensive l'activité occasionnée par une tension émotionnelle dangereuse pour l'individu et cause de bouleversement pour la société. (...) Si nous prenions chaque occasion type où s'exprime l'obscénité collective: la mort, la naissance des jumeaux, la sécheresse, etc., nous pourrions montrer que chacune d'entre elles, comme l'initiation, provoque chez l'individu une grande tension émotionnelle, dont l'expression n'est pas laissée au hasard, mais déterminée par la société et canalisée par la tradition. Nous n'avons cependant pas l'intention de considérer séparément chaque cas, les conclusions ci-dessus fournissent une explication psychologique valable pour tous. Nous ajouterons donc un appendice à nos généralisations: L'obscénité collective et imposée a pour fonction générale la mise en évidence de la valeur sociale de l'activité à laquelle elle est liée*" (Evans-Pritchard 1965: 72). De asemenea, va sublinia importanța muzicii și a dansului în cadrul ceremoniilor funerare: "*mais les activités qui constituent le rituel particulier des esprits et les cérémonies d'échange avec les membres de la belle-famille ne sont pas sans lien avec les activités plus bruyantes et plus profanes de la danse. Même si les émotions des parents du mort et celles des danseurs diffèrent, la danse doit*

pendant être regardée comme partie intégrante de l'ensemble des cérémonies. Le roulement des tam-tams attire un grand nombre de voisins à la concession de celui qui se considère comme responsable de l'exécution des devoirs rituels à l'égard des morts. La foule sert de toile de fond à l'accomplissement des rites" (Evans-Pritchard 1965: 72).

Antropologia simbolică sau interpretativă

Își are originea în curentul postmodern american care a transformat antropologia într-o întreprindere de critică culturală și de lectură intertextuală. Din această perspectivă cultura este definită ca o entitate stilistică și expresivă, ca un sistem simbolic în acțiune. Plecând de la ideea că indigenii produc interpretări ale propriei lor experiențe, reprezentanții acestui curent consideră că sarcina antropologului nu este doar aceea de a studia modul în care ei dau formă vieții lor, ci modul în care ei problematizează această punere în formă (Eriksen 2004: 75-7).

Geneza intelectuală a acestui curent se află în opera lui Max Weber și s-a conturat ca o viziune radical opusă față de structuralism, care - în tradiția americană inaugurată de F. Boas - a subliniat din nou importanța particularului, a 'culturii locale' în cercetarea antropologică, pe de-o parte, și care a 'dispus' antropologia printre disciplinele hermeneutice (capabile în cel mai bun caz să realizeze *comprehensiunea* unei culturi, să înțeleagă cultura ca 'text' cu semnificații multiple, dar nu să afle regularități de lege), pe de altă parte. Antropologia interpretativă analizează cultura din punct de vedere fenomenologic, pentru a surprinde cunoștințele/experiențele utilizate de *actorii sociali* pentru a produce, interpreta și legitima anumite activități/evenimente. Demersul vizează modul în care oamenii percep anumite aspecte/semnificații ale realității și cum aceasta este exprimată prin intermediul simbolurilor culturale. Reprezentanții acestui curent percep cultura ca un fenomen mental (Patterson 1989: 558-9; Galaty și Leavitt 1999: 188; Rabinow 1999: 331; Spencer 2002: 806-811).

Cel mai important reprezentant al acestui curent a fost Clifford Geertz (1926-2006). Acesta s-a dedicat *resemnificării culturii*, resemnificare ce trebuie înțeleasă în primul rând ca (re)autonomizare a culturii în raport cu structura socială și psihologia individuală. C. Geertz definește cultura ca un *sistem simbolic în acțiune*, de natură socială, aceste acțiuni simbolice fiind analizate asemenea textelor. Scrierile acestuia au alimentat momentul de cotitură reprezentat de post-modernism în antropologie (Asad 1983: 237-54; Patterson 1989: 558-9; Kuper 1999: 75-121; Leavitt 1999: 269). Raportându-se la simbolurile religioase și politice, C. Geertz a analizat practicile funerare din Java (Geertz 1973). El s-a concentrat pe cazuri funerare specifice, marcate de diviziunea politică și conflictele ideologice, demonstrând că exprimarea simbolică a acestora afectează/deformează ritualul și sentimentele legate de acest eveniment (Geertz 1973: 142-69).

Mary Douglas (1921-2007) în lucrarea *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo* (1966) va elabora conceptul binar *pollution - purity*, analizând diversele moduri în care oamenii definesc *impuritatea* și va argumenta că cei ce 'poluează' joacă un rol important în agregarea și menținerea structurilor sociale. Prin acest concept oamenii își divizează viața socială în două categorii de fapte: *ce este acceptabil* și *ce este inacceptabil* (Gulliver 1967: 462-4; Lenclud 1999b: 197; Parker Pearson 2001: 24). Moartea reprezintă o situație tipică în care cei rămași în viață se confruntă cu pericolul de contaminare (fizică și psihică), datorită prezenței corpurilor în putrefacție. Această formă de *poluare simbolică* are un caracter de reciprocitate pentru cele două părți implicate (cei rămași în viață - cei decedați). De aceea, funeraliile conțin rituri de purificare și modalități de transfer simbolic a elementelor impure, poluante (Douglas 1966). Ideea aceasta va fi reluată în lucrarea *Natural Symbols. Explorations in Cosmology* (1970), în cadrul căreia M. Douglas propune o abordare complexă a problematicilor legate de societate și religie, încercând o analiză a faptelor sociale din perspectivă psihologică și o abordare a concepțiilor religioase din perspectivă *forensică*, surprinzând anumite aspecte particulare din cadrul unor comunități diverse (Douglas 1996: xi-xxix). Problematicele fenomenelor funerare, a morții și a modalităților de tratare a celor decedați este abordată atât din perspectiva conceptului *pollution - purity*, dar și din punct de vedere al particularităților specifice diverselor comunități, în contextul noțiunilor escatologice și a conceptelor mitico-religioase, urmărindu-se caracterul simbolic al gesturilor funerare (Douglas 1996).

Victor Witter Turner (1920-1983) a fost studentul lui M. Gluckman și unul dintre primii reprezentanți ai antropologiei interpretative, ce va dezvolta o perspectivă deosebită asupra simbolurilor și coeziunii sociale. Analiza sa se va concentra asupra ritualurilor (nu a miturilor, după cum o făcuseră alți antropologi), acestea fiind examinate din perspectiva simbolurilor și mai puțin din punct de vedere al integrării sociale (Eriksen și Nielsen 2001: 98). V. W. Turner va analiza rolul simbolurilor în diferite contexte sociale specifice. A studiat practicile rituale din diverse societăți și rolul simbolurilor (și a exprimării simbolice) în cadrul acestora, demonstrând că semnificația simbolică a

anumitor fapte, acte, gesturi, obiceiuri, derivă din contextele sociale specifice (Deflem 1991: 1-22). În lucrarea *Schism and Continuity in an African Society* (1957), V. W. Turner introduce noțiunea de *social drama*, concept văzut ca un rit de trecere în care normele sociale sunt exprimate simbolic, iar ritualul contribuie la integrarea indivizilor în societate (Eriksen și Nielsen 2001: 98). Această problemă va fi reluată într-o formă extinsă în lucrarea *Dramas, Fields, and Metaphors. Symbolic Action in Human Society* (1974), în cadrul acesteia fiind analizate și practicile funerare specifice anumitor comunități, din perspectiva ritualurilor și a simbolurilor comunității, ele fiind percepute ca o metaforă a anti-structurii culturale (Turner 1974). În studiul *The Ritual Process* (1967) el va dezvolta teoria comunicării rituale, iar în *Betwixt and Between: The Liminal Period in Rites-de-Passage* (1967) va introduce conceptul de *liminality*¹³, analizând ritualul ca un proces al transformării personale a individului, modul în care acesta trece de la un stadiu la altul (Eriksen și Nielsen 2001: 98-99).

În general, V. W. Turner consideră simbolurile un mecanism de agregare și menținere a structurilor sociale și ordinii din cadrul acestora. Ritualurile sunt percepute ca *symbols in action* (Turner 1974). Influențat de ideile lui A. Van Gennep, autorul va încadra moartea și practicile funerare în conceptul de *life-crisis rituals*, parte a *social drama* (Deflem 1991: 1-22).

Concluzii

În cei aproape 150 de ani trecuți de la primele încercări de interpretare a fenomenelor funerare, antropologia culturală și disciplinele conexe acesteia, prin metodele specifice, au formulat diverse concepte, idei, ipoteze privind comportamentele funerare, grupate în cadrul unor curente teoretico-metodologice¹⁴.

Deși, aparent, cel puțin din perspectiva școlii arheologice românești¹⁵, teoriile dezvoltate de școala antropologică nu au legătură directă cu studiul arheologic al descoperirilor mortuare, prezentarea acestora este necesară pentru înțelegerea comportamentului funerar specific diverselor comunități umane și în vederea extinderii orizontului interpretativ al disciplinei arheologice.

În altă ordine de idei, contribuțiile școlii antropologice la studiere fenomenelor funerare sunt extrem de importante pentru arheologi deoarece, pe de o parte, ele au influențat teoriile legate de interpretarea practicilor funerare, iar pe de altă parte constituie o sursă inestimabilă, mai ales din perspectiva modalităților în care ar putea fi interpretate descoperirile funerare din trecut. Fără îndoială, utilizarea acestor teorii trebuie făcută într-o manieră critică, ținându-se seama de particularitățile fiecărei descoperiri în parte, în vederea formulării unor ipoteze de lucru viabile, optime și aplicabile realităților arheologice pe care le analizăm.

Note

¹. Ne referim la acest termen strict în sensul definit de C. Lévi-Strauss, pe baza ideilor dezvoltate anterior de școala sociologică franceză (Durkheim, Mauss etc.): toate lucrurile și activitățile rezultate în urma acțiunilor umane reprezintă *fapte sociale* (Lévi-Strauss 1978: 432).

². Antropologia reprezintă o disciplină holistică ce se ocupă de studiul tuturor oamenilor, din toate epocile și tratează toate dimensiunile umanității, ce și-a dezvoltat de-a lungul timpului mai multe ramuri (antropologia culturală/socială, antropologia fizică, antropologia lingvistică etc.), cu mai multe subdomenii de studiu (antropologia socială, antropologia religioasă, antropologia economică, antropologia vizuală, antropologia urbană, antropologia simbolică, antropologia politică etc.), iar diferitele obiecte sau interese ale studiului antropologic au format treptat domenii de studiu autonom în cadrul antropologiei, cu propriile teorii și metode (de exemplu antropologia feministă, antropologia alimentației, antropologia aplicată, antropologia mass-media, antropologia post-colonialismului etc.). Antropologia culturală reprezintă o ramură a disciplinei antropologice ce vizează studiul grupurilor umane, așa cum sunt ele prezente în societate și istorie (cu obiectele, ideile și acțiunile specifice), prin prisma *tradițiilor și instituțiilor lor culturale*, înțelese ca forme de acțiune umană implicate în procesul de reproducere socială a vieții. De aceea, antropologia culturală este considerată o știință socială complexă (și uneori numită *antropologie socială* sau *antropologie socio-culturală*), care adesea îmbină perspective ale altor științe sociale, precum sociologia, psihologia sau istoria (Melhuus 2002: 49-51; Eriksen 2004: 9-10; Barnard 2004).

3. Studiul cuprinde următoarele capitole: *contribuțiile antropologiei culturale și sociale, contribuțiile arheologiei, contribuțiile antropologiei fizice și contribuțiile altor discipline*. Sperăm că editorii acestei reviste ne vor oferi șansa de a publica și celelalte părți ale studiului în cadrul numerelor viitoare.
4. La ora actuală, studiul fenomenului funerar nu mai reprezintă doar o preocupare a disciplinei arheologice, ci constituie un corolar al mai multor discipline (antropologia fizică, antropologia culturală, paleodemografia, fizica, chimia, topografia, informatica etc.).
5. Aproape fiecare antropolog (sau etnolog) care a studiat direct sau indirect aspectele culturale specifice diverselor populații, de pe diferite meridiane, a făcut referiri și la practicile funerare. Însă, doar o parte dintre aceștia au contribuit direct la dezvoltarea unor teorii privind semnificația practicilor de înmormântare și la explicarea/interpretarea anumitor aspecte legate de comportamentele funerare. De aceea, unele curente antropologice (de exemplu neo-evoluționismul, culturalismul, antropologia vizuală ș.a.m.d.) nu vor fi tratate în acest text.
6. Acest curent se afirmă inițial în cadrul științelor naturii din prima jumătate a secolului al XIX-lea, în forma opoziției dintre 'transformism' și 'fixism' (opoziție care este formulată și azi ca *evoluționism contra creaționism*), numele acestuia fiind dat de *teoria evoluției*. Aceasta reprezintă o teorie biologică care explică apariția diferitelor specii biologice și existența dualului fenomen al *diversității și ordinii* biologice. Bazele acestor concepte vor fi puse inițial de Jean-Baptiste Lamarck (1744-1829), iar ulterior dezvoltate de Charles Darwin (1809-1882). Ideea, împărtășită de mulți specialiști, după care *evoluționismul antropologic* ar deriva din *evoluționismul darwinist*, întâmpină numeroase rezerve. În ciuda unor împrumuturi conceptuale (reciproce), cele două tipuri de evoluționism sunt foarte diferite, iar raporturile dintre ele – mai complexe decât se crede în general. Evoluționismul antropologic își extrage esențialul inspirației sale din gândirea filosofilor secolului al XVIII-lea, preluând de la aceștia mai ales postulatul central al unei istorii universale care îmbrățișează într-o singură mișcare, orientată și ireversibilă, ansamblul omenirii (Taylor 1999: 240-41; Claessen 2002: 325-26).
7. De fapt, animismul comportă două dogme: credința în suflete și într-o viață viitoare și corelativ, credința într-o serie de divinități conducătoare și în spiritele subordonate lor (Le Moal 1999: 69).
8. Deși acesta nu este primul autor din *L'Année Sociologique* care se va ocupa de problematica funerară, va fi primul prezentat, datorită faptului că este considerat fondatorul acestui curent de idei.
9. Noțiunea de *rituri piaculare* se referă la riturile comemorative și de doliu, fiind încadrate în categoria ritualurilor pozitive.
10. Aceste observații sunt utile arheologilor, în special în cazul interpretărilor realizate asupra unor contexte funerare și pentru înțelegerea semnificației obiectelor descoperite lângă defuncții.
11. Spre deosebire de alți antropologi britanici, M. Gluckman a aprofundat opera lui Karl Marx. Astfel, lucrările sale surprind probleme precum *inegalitatea și opresiunea socială, sistemul colonialist din Africa*, constatându-se o critică virulentă la adresa acestor situații.
12. M. Gluckman utilizează noțiunea de *conflict* "pentru a descifra fapte care, departe de a pune în pericol unitatea corpului social, ilustrează mai degrabă capacitatea integratoare a sistemului organizator" (Izard 1999: 272).
13. În fapt, V. W. Turner pornește de la conceptele dezvoltate de A. Van Gennep în legătură cu *riturile de trecere* (*pre-liminal* – faza de separare, *liminal* – faza de tranziție și *post-liminal* – faza de reintegrare), considerând că noțiunea de *liminality* reflectă un moment de tranziție între două faze, în care individul nu mai aparține propriu-zis societății din care făcea parte anterior, nefiind încă reintegrat în aceasta (conform algoritmului dezvoltat de A. Van Gennep).
14. După cum arătam anterior, majoritatea conceptelor postulate de școala antropologică au fost preluate, adaptate și completate de reprezentanții diferitelor curente teoretico-metodologice dezvoltate de disciplina arheologică.

¹⁵. În vreme ce în lumea științifică anglo-saxonă, arheologia este considerată o disciplină conexă antropologiei (arheologia este chiar predată în cadrul catedrelor de antropologie), în România, arheologia s-a cristalizat pe fondul afirmării 'noi școlii' pozitivistice din istoriografie, în timp aceasta urmând istoria în demersul de legitimare a statului național și de căutare a originilor poporului român, devenind un instrument politic și ideologic, oferind argumente pe care ideologia națională încearcă să le înglobeze în tendința sa de a fixa rădăcinile națiunii cât mai adânc în trecut (Anghelinu 2003: 101-3, 134-7). În acest mediu dominat de-o metodologie limitată și de un cadru de interpretare rigid, empiric, pozitivist, demersurile de depășire a acestor 'bariere' sunt insignifiante, foarte puțini arheologi făcând apel ocazional la teoriile dezvoltate de disciplina antropologică.

Bibliografie

- Abélès, M. și Izard, M. (1999) 'Kroeber Alfred Louis', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 367-8, Iași.
- Anghelinu, M. (2003) *Evoluția gândirii teoretice în arheologia din România. Concepte și modele aplicate în preistorie*, Târgoviște.
- Asad, T. (1983) 'Anthropological conceptions of religion: reflections on Geertz', *Man N.S.* 18: 237-59.
- Barnard, A. (1999) 'Căsătorie', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 131-3, Iași.
- (2004) *History and Theory in Anthropology*, Cambridge.
- Bartel, B. (1982) 'A Historical Review of Ethnological and Archaeological Analyses of Mortuary Practices', *Journal of Anthropological Archaeology* 1: 32-58.
- Belmont, N. (1999) 'Van Gennep Arnold', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 693-4, Iași.
- Belmont, N. și Izard, M. (1999) 'Frazer James George', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 262-263, Iași.
- Binford, L. R. (1972) *An Archaeological Perspective*, New York and London.
- Bloch, M. (2002) 'Structuralism', in Barnard, A. and Spencer, J: (eds.), *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, pp. 798-806, London and New York.
- Boas, F. (1938) *The Mind of Primitive Man*, Toronto.
- Casajus, D. (1999) 'Smith William Robertson', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 629-30, Iași.
- Claessen, H. J. M. (2002) 'Evolution and Evolutionism', in Barnard, A. and Spencer, J: (eds.), *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, pp. 325-32, London and New York.
- Constantinescu, N. (1996) 'Studiu Introductiv', în Van Gennep, A., *Riturile de trecere*, pp. 5-11, Iași.
- Cziko, G. (2000) *The Things We Do Using the Lessons of Bernard and Darwin to Understand the What, How, and Why of Our Behavior*, Cambridge.
- Davies, D. J. (2007) 'Gennep, Arnold Van', în *Encyclopedia of Death and Dying*, <http://www.deathreference.com/En-Gh/Gennep-Arnold-Van.html>, [accesat 01.04. 2007].
- D. de Coppet (ed.) (2003) *Understanding rituals*, London.
- Deflem, M. (1991) 'Ritual, Anti-Structure and Religion: A Discussion of Victor Turner's Processual Symbolic Analysis', *Journal for the Scientific Study of Religion* 30(1): 1-25.
- Douglas, M. (1966) *Purity and Danger. An analysis of concept of pollution and taboo*, London.
- (1996) *Natural Symbols. Explorations in cosmology*, London
- Durkheim, É. (1897-1898) 'De la définition des phénomènes religieux', *L'Année sociologique* II: 1-28.
- (1913) 'Le problème religieux et la dualité de la nature humaine', *Bulletin de la Société Française de Philosophie* 13: 63-100.
- (1995) *Formele elementare ale vieții religioase*, Iași.
- Eriksen, T. H. și Nielsen, F. S. (2001) *A History of Anthropology*, London.
- Eriksen, T. H. (2004) *What is Anthropology?*, London.
- Evans-Pritchard, E. E. (1963) *La femme dans les sociétés primitives et autres essais d'anthropologie sociale*. http://www.uqac.quebec.ca/zone30/Classiques_des_sciences_sociales/index.html [accesat 23.09.2007].
- Ferreol, G. (1995) *Prefață la volumul É. Durkheim, Formele elementare ale vieții religioase*, pp. 5-13, Iași
- Fowler, K. D. (2004) *Neolithic Mortuary Practices in Greece*. Oxford: BAR International Series 1210.

- Frazer, J. G. (1886) On certain burial custom as they illustrate the primitive theory of the soul. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 15: 64-104.
- (1901) *The New Golden Bough. A New Abridgment of the Classic Work*, New York.
- (1935) *The Golden Bough. A Study in Magic and Religion*, London: Third Edition, Revised and Enlarged.
- (1936) *Aftremath*, Edinburgh.
- Galaty, J. și Leavitt, J. (1999) 'Cultură. Teoriile', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 186-9, Iași.
- Galey, J. (1999) 'Evans-Pritchard Edward Evan', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 238-40, Iași.
- Galey, J. -C. și Lenclud, G. (1999) 'Durkheim Émile', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 200-3, Iași.
- Geertz, C. (1973) *The Interpretation of Cultures*, New York.
- Gluckman, M. (1937) *Mortuary customs and the belief in survival after death among the South-Eastern Bantu*. http://www.era.anthropology.ac.uk/Era_Resources/Era/Ancestors/ [accesat 23.09.2008].
- Gulliver, P. H. (1967) 'Review to Mary Douglas, Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo, London 1966', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 30(2): 462-4.
- Hertz, R. (1928) *Sociologie religieuse et folklore*, Paris.
- (1960) *Death and The Right Hand*, Aberdeen.
- Izard, M. (1999) 'Gluckman, Max Hermen', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 271-2, Iași.
- Izard, M. și Lenclud, G. (1999a) 'Hertz Robert. Omul și opera', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 284-5, Iași.
- (1999b) 'Structuralismul', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 644-6, Iași.
- Jamin, J. (1999a) 'Lévy-Bruhl Lucien', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 379-80, Iași.
- (1999b) 'Mauss Marcel', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 416-8, Iași.
- Jeudy-Ballini, M. (1999) 'Malinowski Bronislaw Kaspar', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 398-9, Iași.
- Kroeber, A. L. (1907a) 'Indian Myths of South Central California', *University of California Publications in American Archaeology and Ethnology* 4(4): 169-250.
- (1907b) 'The Religion of the Indians of California', *University of California Publications in American Archaeology and Ethnology* 4(6): 319-74.
- (1920) 'California Culture Provinces', *University of California Publications in American Archaeology and Ethnology* 17(2): 151-69.
- (1922) 'Elements of Culture in Native California', *University of California Publications in American Archaeology and Ethnology* 13(8): 259-328.
- (1927) 'Disposal of the dead', *American Anthropologist* 29(3): 308-15.
- Kuklick, H. (2002) 'Functionalism', in Barnard, A. and Spencer, J. (eds.), *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, pp. 377-84, London and New York.
- Kuper, A. (1999) *Culture. The Anthropologists' Account*, London.
- Lacombe, S. (2002) 'Homage à Daniel de Coppet (1933-2002)', *Anthropologie et Sociétés* 26: 233-4.
- Leavitt, J. (1999) 'Geertz Clifford', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 269, Iași.
- (2002) 'French Anthropology', in Barnard, A. and Spencer, J. (eds.), *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, pp. 370-5, London and New York.
- Le Moal, G. (1999) 'Animism', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 69-70, Iași.
- Lenclud, G. (1999a) 'Funcționalism', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 266-8, Iași.
- (1999b) 'Douglas Mary', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 197, Iași.
- Lévi-Strauss, C. (1968) *Tropice triste*, București.
- (1978) *Antropologia structurală*, București.

- (1982) 'Rasă și istorie', *Rasismul în fața științei*, pp. 3-47, București.
- (1999) 'Boas Franz', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 115-7, Iași.
- Lévy-Bruhl, L. (1910) *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*, Paris.
- (1927) *L'âme primitive*, Paris.
- (1931) *Le surnaturel et la nature dans la mentalité primitive*, Paris.
- (1938) *L'expérience mystique et les symboles chez les Primitifs*, Paris.
- Lienardt, G. (1999) 'Radcliffe-Brown Alfred Reginald', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 559-60, Iași.
- Malinowski, B. K. (1945) *The Dynamics of Culture Change. An Inquiry Into Race Relations in Africa*, London.
- (1964) *A Scientific Theory of Culture and Other Essays*, New York.
- (1993) *Magie, Știință și Religie*, Iași.
- Melhuus, M. (2002) 'Anthropological perspectives', in Barnard, A. and Spencer, J. (eds.) *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, pp. 49-51, New York.
- Mauss, M. (1899) 'Rites funéraires en Chine', *L'Année Sociologique* 2: 221-6.
- (1921) 'L'expression obligatoire des sentiments (rituels oraux funéraires australiens)', *Journal de Psychologie* 18: 3-8.
- (1926) 'Effet physique chez l'individu de l'idée de mort suggérée par la collectivité (Australie, Nouvelle-Zélande)', *Communication présentée à la Société de Psychologie*, http://www.uqac.quebec.ca/zone30/Classiques_des_sciences_sociales/index.html [accesat 12.05.2007].
- (1997) *Eseu despre dar*, Iași.
- Mauss, M. și Hubert, H. (1997) *Eseu despre natura și funcția sacrificiului*, Iași.
- Menget, P. (1999) 'Istoria antropologiei', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 340-3, Iași.
- Morgan, L. H. (1877) *Ancient Society or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization*, New York.
- Parker Pearson, M. (2001) *The Archaeology of Death and Burial*, Gloucestershire.
- Patterson, T. C. (1989) 'History and the Post-Processual Archaeologies', *Man* 24(4): 555-66.
- Rabinow, P. (1999) 'Interpretativă (Antropologie-)', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 331, Iași.
- Radcliffe-Brown, A.R. (2000) *Structură și Funcție în Societate Primitivă*, Iași.
- Robertson-Smith, W. (1927) *Lectures on the Religion of the Semites. The Fundamental Institutions*, New York: Third Edition.
- Rupp-Eisenreich, R. (1999) 'Difuzionism', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp.195-6, Iași.
- Saler, B. (1997) 'E. B. Tylor and the Anthropology of Religion', *Marburg Journal of Religion* 2(1): 1-6.
- Spencer, J. (2002) 'Symbolic Anthropology', in Barnard, A. and Spencer, J. (eds.), *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, pp. 806-12, London and New York.
- Stocking Jr, G.W. (1966) 'Franz Boas and the Culture Concept in Historical Perspective', *American Anthropologist* 68: 867-82.
- Sturrock, J. (2003) *Structuralism*, Oxford: Second Edition.
- Taylor, A. C. (1999) 'Evoluționism', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 240-2, Iași.
- Testart, A. (1999) 'Morgan Lewis Henry', în Bonte, P. și Izard, M. (coordonatori), *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, pp. 451, Iași.
- Turner, V. W. (1974) *Dramas, Fields, and Metaphors. Symbolic Action in Human Society*, New York.
- Van Gennep, A. (1996) *Riturile de trecere*, Iași.
- (2000) *Totemismul*, Iași.
- White, L. A. (1946) 'Kroeber's "Configurations of Culture Growth" ', *American Anthropologist N.S.* 48(1): 78-93.